

iTaukei Ni Qele

Vol. 2 | 2022

Mai na Matabose ni Qele Maroroi

Laveti cake nai tagede ni veiqaravi ena Matabose ni Qele Maroroi

Na Vu ni Lewa
Tevita Kuruvakadua

E liu, era dau oca na vakaillesisi na taubale kina loma ni vanua me dau laki butuki nai yalayala. E dau takosovi vakavica e dua tikoga na uciwai, ka cabeti na kena veitokaitua, sirovi talega na kena qakilo. E dau rawa ni yaco kina eso na vakacalaka kei na mavoa.

Ia na Drone e sa na mai vakavinakataka cake sara na yasa ni veiqaravi oqo, ka sa gaunisala talega ni neitou qaravi kemuni vakavinaka cake na lewenivanua. Na Drone ena mai veivuke sara vakalevu ena kedra laurai na lisi, ka laurai vakakina e vuqa sara na vanua lala ka rawa talega ni ra lisitaki.

E veivuke talega vakalevu ena kena tauri nai taba ni veivanua dredre eso ka sega ni yaco kina na gaunisala.

Me vaka ni qarava tiko na TLTB e dua nai wase ni qele levu sara ena noda vanua, e dua na ka na bolebole ni kena sagai me ra dau talevi eso na vanua ena vuku ga ni dredre ni gaunisala. Ia oqo, e sa mai vakarawarawataka sara na Drone na tikina oqo.

E dina ga ni sau levu sara tiko na misini oqo, ia e marautaka na Matabose na nona volia baleta e vuqa sara na veika vinaka e veivuke kina ka ulabaleta vakadua na bibi ni kenai sau.

Na imatai ni Drone ka a volia na Matabose me veivuke ena volau ni veiqaravi

Na lalawa e tiko oya ni na mai vakavinakataka cake sara vakalevu na Drone na veiqaravi ni Matabose vei kemuni kece o ni dau gadreva ka vakayagataka na veiqaravi nei TLTB, vakabibi ena:

- Butu Qele (Inspection)
- Kerei ni veivuke kei na vakamuri tiko ni toso ena Committee for Better Utilisation of Land (CBUL)
- Laurai kei na vakadeitaki ni yalayala ni qele
- Musu kau vakailoa
- Tei kau kei na taba ni veiqaravi tale eso.

E dua talega na usutu levu ni kena voli na misini oqo – oya me tokona ka qarava na veika e gadrevi me maucokona kina nai vatavata vou ni maketetaki qele ka sa biuta vata tiko oqo na matabose – na Online marketplace platform.

Sa nuitaki ni sa na marautaki tiko nai walewale ni veiqaravi vovou eso esa taurivaka tiko na Matabose. Nai naki levu duadua, oya me ra marautaka na lewenivanua na nodra qaravi, ka vakakina na nomuni cokonaki vakamatau, vakavinaka nai taukei ni qele. Me da kalougata vata tiko ka vuavuai ena noda vakayagataka tiko vakamatau nai solisoli ni Kalou vei keda – na noda qele. ■

Waraka namaka na otela vou mai na Balawi Beach

Na rai yawa kei na rai vakayalomatua ni Mataqali Navunivuvudi

Tokitaki na nodra ilavo na gone kina UTOF

Vakadeitaki nai yalayala ni koronivuli o Ratu Kadavulevu

Ni sa bula vinaka tale nai taukei ni qele ena qele vakaitaukei.

Sa tekivu me sa siro tale na yabaki 2022 ka sa levu sara na veika vivinaka e sa qaravi rawa ena noda vanua me vakatauvatani ena gauna vata vakaoqo ena yabaki sa oti.

Kevaka o ni vakamura tiko mai nai tukutuku eso e veibulagoci tiko mai kina na Matabose, o ni na sarava tiko e vuqa sara na veiveisau vovou enai walewale ni veiqaravi eso e sa taurivaka mai na Matabose ni oti na kena mai vakataotaka tu na noda toso na mate oqo na Kovidi.

Enai walewale ni veiqaravi e sa vakanamata tiko kina oqo na Matabose, e sa tovolea tiko me vakayagataki e vuqa nai yaya vakalivaliva ka na rawa ni vakarawarawataka ka vakatototaka talega na veiqaravi ni Matabose.

Ena vuku ni vakanananu oqo, e volia kina na TLTB e dua na Drone ka vakatoka na kena e taba tiko oqo na kenai yaloyalo. Na misini oqo me vukea ka laveta cake kina dua tale nai tagede na veiqaravi ni matabose, vakabibi ena kena dau soli na lisi kei na laiseni. Me rawa ni dau matata kina na kena laurai na qele ka dikevi vakakina na kenai yalayala.

Na gauna eda sa bula donuya tiko oqo, kei na misini vovou era sa babasika tiko mai, e dodonu vua e dua na volau ni veiqaravi ena tabana ni qele me vakataki TLTB, me tiko vua e dua na misini vaka na Drone.

iTaukei Ni Qele

Lewe ni vola:

- 1 Laveti cake nai tagede ni veiqaravi ena Matabose
- 3 Waraka namaka na Otela vou mai na Balawi Beach
- 4 Na rai yawa kei na rai vakayalomatua ni Mataqali Navunivuvudi
- 5 Na nodratou rai yawa na qase ni Mataqali o Wairua
- 6 Totoka na toso nei Naobeka Investment ni oti na Kovid
- 7 Tokitaki na nodra ilavo na lalai kina UTOF
- 8 Vakadeitaki nai yalayala ni koronivuli o Ratu Kadavulevu
- 9 Rogoci na kauwai mai na Bose ni Yasana
- 10 Na qele kovu kei na qele e biu ena taudaku ni kovukovu
- 11 Bose ka me rogoci ka wali na veika baleta na qele
Ni kawaboko

Waraka, namaka na otela vou mai na Balawi Beach

E sa vakacagau tiko e dua na veitalanoa me na tara e dua na otela levu mai na matasawa na Balawi beach, oya mai Nacula e Yasawa.

E a siko sara kina na Vu ni Lewa (CEO) ni Matabose ni Qele Maroroi o Tevita Kuruvakadua kina yanuyanu ena toba karakarawa, ka laki veitalanoa kei koya na Turaga na Ratu ni Drola, ena mataqali Yavusaratu, mai na koro o Malakati.

E yalo vakacegu na Turaga na Ratu ni Drola, o Apenisa Momolevu ni solia na nona veivakadeitaki na Vu ni Lewa ni sa toso vinaka sara tiko na veivosaki ni kena vakatoroicaketaki na matasawa e Balawi. Ka ni oqo e dua vei ira na matasawa rairai totoka e Viti, ka rauta ni limasagavulu na maile (50 miles) mai Lautoka.

Na nona mai taura na lisi oqo na Doubloon Investment, kei na nona sa via vakadabera oqo e dua na otela vakaitamera; e sa dua nai tukutuku marautaki vei ira na lewe ni mataqali ka vakakina na lewe ni koro kei na yanuyanu taucoko o Nacula.

Ena cicivaka na nona bisinisi na otela oqo ena yaca – “One & Only”.

Vakaraitaka o Ratu Apenisa, “sa roro tiko mai na gauna me sa mai vakatoroicaketaki na neitou qele vakamataqali ka sa dua na ka na neimami nanamaki”. Sa dua na ka na malaude ni lomai keimami ni keimami sa vakanamata tu kina cakacaka levu ka sa na mai qaravi oqo.

E kuria o Ratu Apenisa, “Sa dua na ka na neimami sa qoroqoro rawa tu, ni dua vei ira na kena dau, ka kilai tani ena noda vuravura, e sa mai vakadabera e dua na otela vakaoqo ena neimami qele. Ka keimami sa vakavinavinaka tikoga kina TLTB ena nona veivakasalataki kei na veituberi ena neimami kauwaitaki tiko nai taukei ni qele”.

O ira na lewe ni yanuyanu oqo o Nacula era dau laki vaqara cakacaka tuga ena veiotela voleka me vakataki Blue Lagoon, Oarsman Bay, Nanuya Island Resort, kei na Paradise Cove. Vei ira era sega ni cakacaka rawa, sa dau gaunisala tu ga ni rawa ilavo na qoli kei na volitaki niu.

Ia, e sa nanamaki tiko o Ratu Apenisa ni veivakatoroicaketaki oqo ena vakavure veika vinaka sara vei ira nai taukei ni qele. Era na vaka sikolasivi na gonevuli torocake, ena vakadrodroi na livaliva, ena vakavinakataki na gaunisala, ka vakakina na medra wai ni gunu. A kenai lutua, oya ni na vakavurea saraga na cakacaka vei ira na lewenivanua.

E i tukutuku rogorogo vinaka oya, ni sa mau sara tiko mai na veika kece e gadrevi me tekivutaki kina na cakacaka. Sa tiko e dua na kabani naba dua, me raica ka vakatulewataka vakamatau na kena tara na otela oqo me yacova sara na kena sa laki vakacavari. ■

Na Vu ni Lewa (CEO) ko Tevita Kuruvakadua kei na Manidia ni Saravanua (Tourism) ko Isoa Tuwai e taba toka qori ena dua na nodra siko tiko kina koro ko Malakati mai Nacula, Yasawa

Na rai yawa kei na rai vakayalomatua ni Mataqali Navunivuvudi

Marautaki na kena dolavi e 11 na vale ni Mataqali Navunivuvudi e Nadua Koro, mai Wainunu, Bua

Na Vu ni Lewa
Tevita Kuruvakadua

E Vu Vakacava na Vakananau?

Ena 2016, e ratou a duavata na lewe ni Mataqali o Navunivuvudi, mai na koro o Nadua ena tikina o Wainunu mai Bua me ratou solia e dua nai wase ni nodratou qele me ratou lisitaka na Aurum Exploration

Fiji Limited. E rauta ni walu na drau vakacaca na eka (878.52 acres) na levu ni qele e ratou a lisitaka na kabani dau kelikeli oqo.

Na soli ni lisi oqo, e sauma kina na kabani oqo na Aurum Exploration e rauta ni dua poidi walu na milioni (\$1.85million) kina Mataqali Navunivuvudi. Ia e sega ni gole vakadodonu nai lavo oqo kina mataqali. E vakayacori na sausaumi kina Matabose ni Qele Maroroi ka qai maroroi tiko nai lavo ena vukudratou na mataqali.

Mai na dua poidi walu na milioni (\$1.85million) oqo, e ratou a wasea ga na lewe ni mataqali ena Okosita ni 2016, e dua na drau na udolu na dola (\$100,000). Na kena vo e sa qai vakatubura tu na TLTB kina Kontiki Finance Limited me na qai wasewasei malua ni sa vakadeitaki nai tuvatuva ni mataqali.

Nai Tuvatuva ni Veivakavaletaki

Me vaka ni sa tiko nai lavo, sa sega ni dua na ka e dredre, ia e dodonu ga me qaravi vakadodonu, vakamatau me rawa ni vakavotukana kina na tatadra oqo. Sa qai laki vakatuburi ena Kontiki Finance Limited e dua poidi ono na milioni (\$1.6million). Tosoi tikoga na nodra veitalanoa na lewe ni Mataqali kei na Matabose ni Qele Maroroi. Sa yaco mai na yabaki 2020, sa tubu cake na gagano me sa qaravi nai tuvatuva ni veivakavaletaki se na Housing project ni mataqali. Sa ratou mani kerekere mai kina TLTB me vagoi e dua nai wase ni lavo oqo vei Kontiki ki na lalawa oqo – me tara e tini (10) na vale. Sa mani mai tabaki yani na kena vaqarai (tender) e dua na kabani me qarava na cakacaka oqo. E sa qai nona na madigi na Mohammed Nadeem Builders Limited, e dua na kabani ni tara vale mai Nausori. E totoka sara ka vakasakiti na nodratou cakacaka ka sa da sarava toka nikua na mawe ni ligadratou.

Eso na Bolebole Lelevu

1) E Rua (2) na Cava Lelevu – Yasa kei Ana

E rua na cava lelevu o Yasa kei Ana e rau a ravuti Vanua Levu. O Yasa ena Tiseba ni 2020 kei Ana ena Janueri ni 2021. E a bau vakacacani talega kina na yavu ni ono (6) na vale ka se qai tauyavutaki tiko ena gauna oya.

2) Na Mata Veitauvi na Kovidi

Nai matai ni kena basika mai na mate oqo ena noda vanua ena 2020 ka basika tale ena Evereli ni yabaki sa oti, e mai vakataotaka sara vakabalavu na cakacaka ni tara vale.

3) Yalo Lailai na lewe ni Mataqali

Me vaka ni sa lako siviti na gauna e yalataki me na vakacavari kina na cakacaka oqo, e ratou sa yalo lailai e vica na lewe ni mataqali ka tekivu me vosa kudrukudru. E ratou sa vosataka na vakatulewa e a vakayacori taumada ka sa mai vakavuna me baya tu na qaravi ni tuvatuva ni veivakavaletaki.

Vakadua Tale na Kenai Gu

Ia e sega ni yalo lailai na Turaga ni Mataqali kei na vica tale na lewe ni Mataqali. E ratou maqusa me toso ka vakacavari na sasaga ka sa mai tatao tiko oqo. Sa ratou qai volavola mai na Matai se na kabani ni tara vale, kina TLTB, ka kerea me soli tale vei ratou e tolu (3) tale na vula me ratou vakacavara kina na nodratou cakacaka.

E cere na seredratou na lewe ni Mataqali o Navunivuvudi ena gauna oqo. Oqo e dua na bikeni e Bua, se e Vanua Levu raraba, ka okati talega kina vei keda nai taukei ni qele kece ni qele vakaitaukei e Viti. E laveti cake kina nai tagede ni nodratou bula na lewe ni mataqali ka sa rawa me ratou marautaka e vuqa sara na veika vinaka – na vale vinaka, na livaliva, vakakina na gaunisala vinaka.

Na Vua ni Cakacava Vata - Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) kei na Mataqali

Ni se qai vakayacori tikoga na veitalanoa me ratou lisi na Aurum Exploration Fiji Limited, e ratou sa kalawa mai na TLTB, me vakayacori e dua na vuli ni vakayagataki vakamatau ni lavo se na Financial Literacy. Ena gauna oya, e ratou se lecaika sara tu ga na lewe ni mataqali ena vuku ni kena vakayagataki vakamatau ni nodratou ilavo ni lisi.

Ia ena dua tale na yasana, e sa vakadeitaka tiko na Matabose na nonai naki kei na nonai tuvatuva me ra kokonaki ka vaqacacotaki nai taukei ni qele me rawa ni laveti cake nai vakatagedegede ni nodra bula ka vakakina na nodra rawa ka. E dina ga ni lako curumi eso na bolebole lelevu sara, ia e sega vakadua ni tabogo e matadratou na lewe ni mataqali oqo na tatadra e ratou a sa bucina vata.

Eso era a sega ni duavata ena gauna e a vakacilavi taumada kina na vakananau oqo. Ia e dei tikoga na Matabose me ia tikoga na veitalanoa kei na veivakararamataki. Ena gauna oqo, e ratou sa marautaka ka qoroya tu na vua ni nodratou vakatulewa matau. Sa rai na matadratou ka sa rabailevu talega na nodratou sasaga.

E sa mai voli rawa talega e rua (2) na nodratou lori – dua na keria tolu na tani kei na dua na double cab four wheeled drive. Sa tiko na vakananau ni na vuqa tale nai tuvatuva lelevu ena qarava na Mataqali Navunivuvudi ka veitokoni kina na TLTB.

Mai na yasana i mawi ko Joseva Vakatoato kei na Trustee ni Mataqali ko Laitia Leuta vata kei na nodra ililui na vakaillesilesi ni Matabose ni Qele Maroiroi mai Korovou ko Ratu Sairusi Ketenilagi

Na nodratou rai yawa na qase ni Mataqali o Wairua

Ena kena vakavinakataki na gaunisala ena Vualiku kei Tailevu enai matai ni vica na yabaki ni 2000, e a bau vakavure kalougata talega kivei iratou na Mataqali Wairua ena koro o Matakaucau mai Tailevu.

Na cakacaka ni gaunisala oya e a tekivutaki ena tinikaciwa ciwasagavulu ka ciwa (1999), ka qarava na kabani na COVEC. Oqo na gaunisala ka gole vaka ki Wainibuka kei na kena ka gole sobu ki Vulinitu se na Queen Victoria School.

Na kena ka gole sobu ki QVS e qai mai vakacavari sara tu ena rua na udolu tinikadua (2011) ni sa qai mai dolava kina na turaga nai Liuliu ni Matanitu o Voreqe Bainimarama.

Ia e dua na kalougata levu e ratou a vakaiivotavota kina na Mataqali Wairua ni soli vei iratou e walusagavulu na udolu na dola (\$80,000) me ivakayaga ni nodratou qele ka ratou a solia me cici kina na gaunisala vou. Nai lavo oqo e ratou a qai vakatubura vei Fijian Holdings Unit Trust (FHUT) ka ratou sa tekivu vakayagataka oqo na kena tubu.

Enai tekivu ni yabaki oqo, e ratou a nanuma me ratou laki kauta mai e onosagavulu ka vitu na udolu (\$67,000), oya na tubu walega; me mai tara kina e rua (2) na vale kei na dua na nodratou vale ni bose ni mataqali. E ratou a volia talega e dua na boto ka walu na udolu (\$8,000) na kenai sau vakailavo kei na tini na lawa ni qoli.

Na boto kei na lawa ni qoli me vukei ira na lewe ni mataqali ena nodra qarava na nodrai tavi ena nodra dui vuvale, lotu, vanua kei na matanitu.

E vakaraitaka o Turaga ni Mataqali Wairua – o Joseva Vakatoato ni ratou kalougata sara ena vuku ni rai yawa kei na tuvatuva ka matau e ratou a tuvalaka mai na nodratou qase. Me vakatuburi na nodratou ilavo ni lisi kina FHUT.

Oqo e dua na mataqali e sa toso vinaka sara tiko ena Vualiku kei Tailevu ka ni vakayagataka sara vakavinaka na kenai lavo ni lisi ka a se ciqoma ena vica na yabaki sa oti. Ena gauna oqo, e ratou sa gumatua sara tiko na kena Trustees me tuvalaki tale eso nai tuvatuva matau me qaravi ena dua na gauna lekaleka mai oqo me baleti ira na kawa ni Mataqali o Wairua ena veisiga ni mataka. ■

Na boto ni Mataqali Wairua

Bai ni vuaka ni Mataqali

Ko Meri Siganiucu e botana tiko edua vei ira na tini na lawa ni qoli ka a sa qai volia vou na Mataqali

Totoka na toso nei “Naobeka Investment” ni oti na Kovidi

Naobeka Investment, na kabani ni Mataqali o Naobeka mai na Yavusa e tolu ena koro o Namotomoto. E kunei ni totoka sara na toso ni kabani oqo ena gauna e mai lako siviti keda kina na mate veitauvi oqo na Kovidi. Ena gauna saraga oqo, e taura tiko na Naobeka Investment na ulu ni lisi mai na Malamala Island Beach Club ka qai lisi tale tiko mai vei iratou, se sub-lease na South Seas Cruises.

E a bau vakavotavota talega na Mataqali Naobeka ena Seed Fund Grant ka soli vei iratou e lima na udolu (\$5,000) ena 2018, me ratou cicivaka kina e dua na Spa ena otela na Malamala Resort. Oqo e dua na tiki ni veidinadinati kei iratou na South Sea Cruises. E mani vakayagataki nai lavo oya, me voli kina nai yaya ka veiganiti kaya na veiqaravi ena Spa. E siko yani kina Spa na vakaillesilesi veiqaravi vei ira nai taukei ni qele mai na vale ni volavola mai Nadi, ena vula o Me. E marautaka sara ni raica ni cici vinaka tiko na bisinisi ka ra vakacakacakataki ga kina o ira saraga na lewe ni Mataqali; ka vuqa vei iratou e ratou sa mai vuli oti ena Pivot Institute e Lautoka.

Nai sau e lavaki ena veiqaravi oqo – e onosagavulu na dola (\$60) dua na aua, ka tolusagavulu na dola (\$30) ni veimama na aua. Enai tosotoso e ratou toso tiko mai kina, e ratou dau rawata rawa tiko na nodratou takete ni dua na vula e ono na udolu na dola (\$6,000). Ia e ratou nanamaki tiko ni na tubu cake tale na nodratou rawa ka ena maliwa ni Jilulai kina Seviteba, me vaka ni oqo na gauna osooso vei ira na otela.

Na mataqali e bau kalougata talega ni dua talega na nona waqa ni veivakaleleci kina Malamala Beach Club. E ratou sa lalawa tiko kina me vakayagataki na sede e rawati mai na veivakaleleci oqo, me voli tale kina e walu (8) tale na loga ka me vakayagataki ena Spa. Kevaka ena yaco dina na vakanananu oqo, e kenai balebale ni na tubu cake talega na kedratou iwiliwili na cakacaka ena Spa.

Na mataqali Naobeka e tolu (3) tiko na kenai tokatoka – Tokatoka Yavulo, Tokatoka Natuatamata kei na Tokatoka Nasoso. O ratou kece na 3 nai tokatoka oqo e ratou matataki tiko ena ulu ni veiliutaki. Na veitokatoka yadua e ratou sa dui tauyavutaka talega na nodratou dui komiti me qarava na veika ni tokatoka yadua. E tiko vakakina na nodratou dui akaude ena baqe.

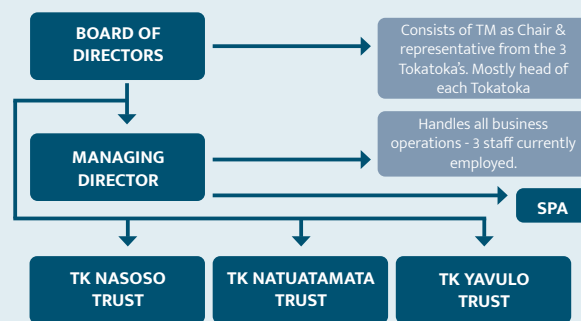
Eso tale nai kuri ni vakayaga ni lisi oqo ka tiko ena loma ni veidinadinati e vakakoto oqo:

- ◆ Sikolasivi vei ira na vuli torocake
- ◆ Veivuke vakailavo vei ira na gone vuli ena Primary kei na High schools
- ◆ Veivuke vakailavo, ka tolusagavulu na dola (\$30) ena veivula vei ira na yabaki onosagavulu (60) se sivia.
- ◆ Vakacakacakataki o ira na lewe ni mataqali
- ◆ Na taba ni bisinisi ni savasava (laundry), e dau soli tiko e va na drau na dola (\$400) ki na vei tokatoka ena veivula.

Ni da sarava nai tagede ni rawa ka, e matata vei keda ni sa laki yaga sara vakalevu na veivuke ni matabose. Ia ena gauna oqo, e sa na vakasakiti sara nai vakarau ni rawa ka baleta ni sa baci taladrodro tale na bisinisi ni saravanua. Oya na vuna e sa nanamaki ka maqusa sara kina na Naobeka Investment me vakarabailevutaki na nodratou veiqaravi me rawa ni vakasukai lesu vei ira na lewe ni mataqali e dua nai wase ni yau ka rawati mai oqo. ■

Tuvatuvu ni Veiqaravi ni Naobeka Investment Limited

E vaka koto oqo na kenai lakolako:

Oqori na Spa ena otela na Malamala Resort mai Nadi

Tokitaki na nodra ilavo na lalai kina UTOF

Na Matabose ni Qele Maroroi e a dau vakatubura tu na nodrai lavo ni lisi na lalai (Minor Funds) ena baqe na HFC.

Ia ena yabaki oqo, e sa tokitaka kece nai lavo oqo na Matabose kina Unit Trust of Fiji (UTOF) me laki vakatuburi tiko kina me yacova na gauna era sa yacova kina na yabaki tinikawalu (18) na lalai oqo me rawa ni ra qai taura kece kina na nodrai lavo, vakakina na kena tubu.

E sivia na vasagavulu na udolu na kedrai wiliwili kece na lalai ka biu tu ena baqe na HFC na nodrai lavo. E sa nanuma na Matabose ni uasivi cake me vakatuburi ena UTOF mai na kena biu tikoga ena baqe.

E vakaraitaka tiko na Vu ni Lewa o Tevita Kuruvakadua, “na vakatulewa me sa tokitaki na vakatubu ilavo kina UTOF e vu ga mai ena veika e vauci vakalawa kina na Matabose. Ena wase e 4 ni iTaukei Land Trust Act – e volai vakamatata tiko kina ni na vakataulewa kei na kena qaravi na qele vakaitaukei e sai tavi ni Matabose me qarava ena vukudra nai taukei ni qele”.

Mai na 2017 e sa tekivu vakatubura tiko kina na nodra ilavo na lalai ena baqe na HFC ka sa vuqa vei ira na lalai oqo era sa taura lesu e dua nai wase ni lavo levu sara ena gauna era a cabeta kina na nodra yabaki 18. E vica vei ira oqo era taura saraga na milioni.

E dua na yavu levu e vuna na kena sa tokitaki na vakatubu ilavo kina UTOF, oya me baleta saraga na levu ni tubu e rawa ni rawati mai kina.

Me qai yaco mai ena vula o Jiune ni yabaki oqo 2022, e voleka na tinikalima na udolu na levu ni Lalai e sa dolavi na nodra akaude ea UTOF ka rauta ni ciwa poidi dua (\$9.1m) na milioni na levu ni ilavo era taukena.

E 4 na kabani ni vakatubu ilavo era a biuta mai na nodrai tuvatuva ke qai vakataulewataka na Matabose e cake me digitaki na Unit Trust of Fiji (UTOF). Oqo e baleta ni vinaka na tubu e ratou solia.

Ena gauna oqo e rua poidi lima (2.3%) tiko na pasede na tubu. Ia oqo e namaki me na toso cake ena loma ni rua kina tolu na yabaki mai oqo. E sega ni musuki nai vakacavaca (tax) ena tubu oqo ka saumi ena veiyaono na vula. ■

E bibi na cau ni Matabose kina veivakatorocaketaki ni veivakavaletaki

Enai otioti ni macawa ni vula o Me ena yabaki oqo, 2022; e a matataka na TLTB, na Senior Land Use Planner, o Doni Wainiqolo, kina Real Estate Board Conference ka a vakayacori mai Nadi. E a talaucaka kina o koya na bibi ni veiqaravi kei na veika e cau kina na Matabose kina kena vakatorocaketaki na veivakavaletaki e Viti.

Na TLTB e rabailevu duadua na nona cau ki na veivakavaletaki baleta ni qarava o koya e rauta ni ciwasagavulu na pasede (90%) ni qele kece e Viti ena vukudra nai taukei ni qele. Ena gauna oqo, e volekata tiko na limasagavulu na udolu na levu ni lisi kece ka okati kina na lisi ni veivakavaletaki (residential). O ira na lisi oqo era ivurevure ni lavo vei ira nai taukei ni qele.

Sa gagadre tiko nei vuravura ena gauna oqo me tarai cake na veitikotiko me ra sabaya ka taqomaki tu vakavinaka mai na leqa tubu koso, kei na veika e kauta mai na draki veiveisau me rawa ni vakasucumi kina na bulabula vinaka kei na bula sautu. Ia ena gauna saraga oqo, sa tiko e dua na tabana ena loma ni Matabose (Land Use Planning Unit), me qarava nai tuvatuva matau ni qele ena noda vanua. Ni sa tuvai vakamatau nai tuvatuva ni vakayagataki qele, sa na qai rawarawa na kena maketetaki ki vanua tani ka vakatubura vakakina nai sau ni qele.

Na Matabose e sa vakanamata tiko kina dua nai tuvatuva vou ka tiki tiko ni tuvatuva oqo na kena soveyataki kece na lisi era dabe tiko ena qele vakaitaukei. Na vuna oqo – ni soveyataki na lisi e taqomaki koya e nona na lisi kei na veika e taukena. E vakayalia talega na kena dau veiletitaki nai yalayala ni qele. E kunei ni o TLTB, e vaka tiko e dua na qara ni yau ka tiko kina e vuqa sara na ka e rawa ni vukea na kena vakavinakataki vakatotolo na bula vakailavo ni noda vanua. Oya na vuna e sa cakacaka tiko kina vakaukauwa na Matabose kei na Matanitu me vakatotolotaki ka vakarawarawataki na kedra soveyataki na qele lisi.

Oqo e dua nai kalawa e sa rui totoka. Ni ra sa na soveyataki kece na lisi, na matabose ni veivakavaletaki se na Real Estate Board, e sa na cau talega vakalevu kina bula vakailavo ni noda vanua. Oqo na vuna e sa rui bibi kina nai tavi e qarava na TLTB ena nona cau kina veivakavaletaki. Ia ena dua na gauna lekaleka mai oqo, e sa na baci talave cake tale kina dua tale nai tagede e cecere cake, na veiqaravi ni Matabose ena tikina oqo. Oqo ena nona sa sasaga tiko na Matabose me sa maketetaka na nona pasela ni qele ena dua nai vatavata ena mona livaliva. Enai vatavata oqo, e sa vakarawarataka sara na veivoli ka vakatubura vakakina nai sau ni qele. Ni sa na yaco oqo, era sa na kalougata sara kina vakalevu nai taukei ni qele ni sa na tosoi cake talega na levu ni lavo era na rawata mai na nodra qele. Oqo e gaunisala ni veiqati vinaka ka na vukea talega na bula vakailavo ni noda vanua. ■

Senior Land Use Planner, o Doni Wainiqolo ka a matataki TLTB kina Real Estate Board Conference ka a vakayacori mai Nadi

Vakadeitaki nai yalayala ni koronivuli o Ratu Kadavulevu

Ena vula o Jiune, e ratou a duavata na vakaillesilesi ni Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) kei na Minisitiri ni Qele (Ministry of Lands) me laki qaravi na dikevi ni rede ena koronivuli o Ratu Kadavulevu mai Lodoni e Tailevu.

Oqo me rawa ni dau suka lesu ga vei ira nai taukei ni qele nai vakacavacava ni qele ka veiganiti kei nai sau ni bula ena gauna oqo. E dua talega na kauwai levu, oya nai gunugunu ni wai tawani tavaya ka toka veitikivi vata na koronivuli.

E ratou a laki sota taumada e Korovou na vakaillesilesi kece oqo ni bera ni qai mua sobu nai lakolako ki Lodoni. E vica na yavu lelevu e lewe ni nodratou noke voli. Oya:

- Me vakadeitaki nai wasewase ni qele ka solia lesu na Yavusa o Naovini. Oqo na tiki ni qele ka toka volekata na wavu.
- Me laki laurai na vanua e caka tiko kina na musu kau vakailoa ena dua na tiki ni qele lisi ka taukena na Mataqali o Naitaka.
- Me laki dikevi na gaunisala ka curu tiko ena loma ni bai ni koronivuli me yaco ki nai gunugunu ni wai ka lisitaka tiko na Natural Springwater Company.
- Me vakacavari na butuki ni yalayala ni qele.
- Me vakadeitaki e dua na veidinadinati vou ni lisi me baleti ira na gonevuli curu vou kei ira me ra vakacakacakataki. Oqo e vu mai ena dua na vakataulewa mai na Mataveilewa e cake.

E vakaraitaka na Manidia veiqaravi ena wasewase e loma kei na Tokalau, o Ema Natadra; “ni dina ga ni tiki ni veiqaravi ni Matabose ni Qele Maroroi me soli lisi kei na laiseni, e bibi vakakina ena matabose na nodra vakatoroicaketaki ka cokonaki vakamatau nai taukei ni qele. Oya na vuna e bibi kina na kena dau rokovi ka muri vakavinaka na veidinadinati ni dua na lisi”.

Na lisi ni koronivuli e dabe toka kina o Ratu Kadavulevu (RKS), e kovuta tiko na kedratou qele na Mataqali Nabati, Mataqali Naitaka, Mataqali Rara, Yavusa Naovini kei na Yavusa Naboutini. ■

Senior Land Use Planner, o Doni Wainiqolo ka vakamacala tiko oqori vei ira na Panel of Contractors

Vakarawarawataki na gaunisala kina vanua ni lisi

E dua na veivuke levu e cakava na matanitu ka cakacaka vata kina kei na Matabose ni Qele Maroroi, oya na kena sagai me ta na gaunisala kina veivanua vovou ni lisi, ka ra vakatokai tiko na Subdivisions. Ena vuku ni veivuke oqo, e sa digitaki kina e dua nai kumukumu – na Panel of Contractors me ratou qarava na cakacaka oqo ena veiyasai Viti.

Sega walega ni ta na gaunisala, ka rawa ni vakatautauvataki talega eso na vanua sukusukura kei na veika tale eso vaka oya. Ni qai yacova mai na vula o Jiune, e sa digitaki oti tu e ruasagavulu (20) na kabani me ra qarava na cakacaka oqo ena loma ni tolusagavulu ka ono (36) na Subdivisions ka ra sa vidavidai tu me ra lisitaki.

O Wailase mai Naitasiri, e dua vei ira na vanua e tekivutaki kina na cakacaka oqo. Oya na kena ta na gaunisala (farm road) ki na veivanua ni lisi era tu voli ena loma ni vanua. Na gaunisala, e dua na ka bibi, ka dodonu me dau vakarautaki taumada me idola ni lisi kina veivanua vovou. Oqo me qai rawa ni vakarawarawataki na kena vukei ka tokoni na veivakatoroicaketaki ni bula vakailavo ni noda vanua, vakauasivi, ena gauna e mai lako siviti keda kina o Kovidi.

Na gagadre levu e tiko vei ira na Subdivisions lelevu oqo – sai koya na gaunisala. Oqo sa ra na qai rawa ni yavala kina na lewenivanua me ra toso ka cakacakataki na qele sa tu e yasadra. Oya na vuna, era tauri kina na kena dau (Contractors) me ra qarava.

Oqo e sa vakadinadinataki mai Wailase. E sa tatadoladola sara mai e levu na veika vinaka, vakauasivi na kena volitaki nai voli ena makete. Sa dodonu kina meda vakavinavinaka kina matanitu ena vuku ni veivuke levu oqo.

Na matanitu e solia vakailoloma (grant) e dua na milioni (\$1million) me qaravi kina na cakacaka oqo. Oqo ena kena gadrevi ga me vakasukai lesu kivei ira nai taukei ni qele nai vakayaga ni nodra qele ka vakarawarataki kivei ira na lisi, na gaunisala kina nodra qele lisi.

E marautaka na Matabose me cakacaka vata kei na matanitu ena tikina oqo. Me vakarawarawataki na nodra semati mai o ira era lisi kina taoni kei na veiyasana tale ni veiqaravi eda dau gadreva wasoma. ■

Vakadeitaki tiko nai yalayala ni koronivuli o Ratu Kadavulevu

Bose ni Yasana o Nadroga

Rogoci na kauwai mai na Bose ni Yasana

Ena vula o Me, Jiune, kei na Jiulai; e a vakayacori kina na bose ni Yasana ena veiyasana ena noda vanua. E a dolava na veibose kece oqo na turaga nai Liuliu ni noda matanitu, ena nonai tutu vaka Minisita ni veika vakaitaukei.

Era a lewe ni bose talega oqo na vakaillesilesi vakamatanitu ka okati kina na nomuni vale ni volavola nai taukei ni qele - na Matabose ni Qele Maroroi se na TLTB. E matata ka dodonu tikoga nai tukutuku ni Prime Minister ka Jeameni talega ni Matabose ni Qele Maroroi, oya ni maroroi ka taqomaki vinaka tu na nomuni qele na kawa iTaukei me vaka e vakarota na Yavu ni Vakavulewa ni 2013. Ena nona a dolava tiko na bose ni Yasana o Nadroga/Navosa, e a vakaraitaka kina ko Bainimarama ni vuqa sara na veivuke ni matanitu e sa vakarautaki tu me veivuke ena kena vakatoroicaketaki na qele vakaitaukei, ka meda kusa sara nai taukei meda kerea ka vakayagataka vakakina.

E vica talega na kauwai kei na vakatutu e vakatututaki mai ena veiyasana ka vakakoto oqo:

- ♦ Me dua na vale ni volavola ni TLTB me dabe mai Vatumali me rawa ni qaravi ira na lewe ni vanua mai Navosa.
- ♦ Me na vakarautaki na kedrai vola tukutuku (LOU Profiling) na veimataqali kece ena loma ni noda veiyasana.
- ♦ Me na vakarautaki talega nai tuvatuva ni vakayagataki qele ni veimataqali (Land Use plans) me rawa ni laurai nai wasewase ni qele ka rawa ni vakatoroicaketaki.
- ♦ Me na buli eso nai tuvatuva ni cicivaki ni bisinisi.
- ♦ Me qaravi na veivakararamataki ni kena laveti cake na bula raraba.
- ♦ Me na vakaduri eso na duru ni vakau itukutuku (network transmission tower) ena noda veiyanyanu.
- ♦ Me na laurai vakavinaka na soli ni laiseni ni taki qereqere – me vakamura vakavinaka na veika e gadrevi mai na tabana ni Yau Bula (Environmental Impact Assessment –EIA).
- ♦ E tiko eso na veileti ena vuku ni so na lisi kei nai yalayala.
- ♦ Tiko talega na kauwai ena kena gadrevi me ra tokitaki eso na veikorokoro ena vuku ni kena sa sisi tiko na qele ena nodra veikoro.
- ♦ Kerei tiko na veivuke mai vei ira nai taukei ni qele, ira na Turaga ni Koro, iratou na Roko Tui kei ira na Mata ni Tikina me ra veivuke ena kena dau ripotetaki na taki qereqere vakailoa.
- ♦ Kerei tiko na dauteitei kece sara, vakausivi ena veikoro vakaitaukei me dau laurai eso na vanua vou e rawa ni caka kina na teitei ka biu toka mada eso na vanua e sa dau vuki tei (fallow period). Oqo me rawa ni vukea walega na kena vakabulabulataki koya ga vakataki koya na qele ka sa dau teivaki vakawasoma.

Ia sa ciqoma tiko ena yalo vinaka na Matabose na kauwai kei na vakatutu kece sara e basika tiko mai oqo ena bose ni yasana. Ka sa cakacaka kina vagumatua na Matabose me na sotavi kece na gagadre ni kawa iTaukei ena veiyasana kece sara ena noda Vanua. Ia me da vakadeitaki tiko nai taukei ni qele ni sega vakadua ni yavalati na noda dodonu kina noda qele. ■

Vuli ni veivakaiyautaki e Vunimono

E a vakayacora e dua na vuli ni veivakaiyautaki se na Asset Capitalisation workshop o iratou na vakaillesilesi ni Matabose ni Qele Maroroi mai na vale va koro e Vunimono, e Nausori ena vula o Jiune. Na vuli oqo e qaravi vei iratou nai taukei ni qele ka lewe ni Yavusa o Nailagolaba.

Na uto ni vakananau e sa vakanamata tiko kina na TLTB, oya na kena wasei vei ira nai taukei ni qele na tatadra kei nai tauvatu ni Matabose. Na vuli vakaoqo e sa gaunisala ni kena dikevi ka laurai vata nai yau era taukena nai taukei ni qele, me vaka na qele.

Me dau veitalanoataki kina eso tale na gaunisala ni vakavure iyau e rawa ni vakayagataki kina na qele vakaitaukei me veidutaitaki kei nai tuvatuva eso era sa tavalaka tu se vakananau tu kina nai taukei ni qele.

E lima (5) taucoko na mataqali era a tiko ena vuli ena siga oya na lewena. Oya na Mataqali o Vasutoronikua, Mataqali Vunidakua, Mataqali Uluikuku, Mataqali Rara, Mataqali Naikayawa kei na Mataqali Matasau.

Eso nai ulutaga bibi sara e lewe ni noke ni vuli oqo:

- Na noratou itavi na Trustees
- Na veivakadaberi vakailoa ena loma ni qele kovu
- Na dodonu ni taukei ni qele kei na nodra dodonu o ira era lisitaka na qele
- Na veigaunisala eso ni vakatubu ilavo se vakatubu iyau
- Nai tuvatuva matau ni vakayagataki qele.

Na vuli ena siga oya e ratou a veituberi kina e vica na Manidia – Manidia veiqaravi vei ira nai taukei ni qele o Akuila Raibeve kei na Komisina ni Qele Kovu o Mosese Ratubalavu. Ka veitomanani voli vei rau e vica tale na vakaillesilesi ka ratou sa buta vinaka toka ena duidui tabana e ratou veiqaravi kina.

Era maratutaka dina na vuli o ira na lewe ni vuli. Era duavata ena nodra ciqoma na vakananau vou e sa laveta tiko na matabose – oya, ena nodra cokonaki na veimataqali kei na veitokatoka me ra vakatoroicaketaka na nodra qele me rawa ni vakadei ni rawa ka ena veisiga ni mataka.

E soli vei ira na galala na lewe ni vuli me ra vakadeuca eso na vakananau e rawa ni ra vakayagataka kina na nodra qele me ra vukea na kena vakarabailevutaki na taoni o Nausori me rawa ni yacova nai tagede ni dua na taoni levu se koro levu (city) ena noda vanua. ■

Eso na vakaillesilesi eratou dabe toka qori ka vakamacala tiko na Komisina ni Qele Kovu o Mosese Ratubalavu

Na qele kovu kei na qele e biu ena taudaku ni kovukovu

Nai iTaukei Land Trust Board se na TLTB e qarava na qele kece vakaitaukei ena noda vanua; ena vukudra nai taukei ni qele. Oya na vuna e dau kerei kina, kina Matabose ni Qele Maroroi na lisi kei na laiseni kevaka e gadrevi me vakayagataki na qele vakaitaukei.

Ia e dua na tiki bibi ni veiqaravi ni Matabose, oya me dau veitalanoa taumada kei ira nai taukei ni qele kevaka e gadrevi me lisitaki e dua na qele e tiko ena loma ni kovukovu. Oqo e dodonu me dau vakayacori ni se bera ni dau biu na tiki ni qele kina taudaku ni kovukovu me qai rawa ni lisitaki. Me vaka e tiko ena tiki ni lawa ena Wase e 8 (Section 8) ni iTaukei Land Trust Act, na dodonu e tiko vua na TLTB me soli lisi ga ena qele ka sa tiko rawa ena taudaku ni kovukovu.

Ia na qele ka tiko ena loma ni kovukovu, e dodonu me ra dau solia taumada na nodra veivakadonui (consent) nai taukei ni qele. E dodonu me dau biu taumada ena taudaku ni kovukovu (de-reserve) ni se bera ni qai vakatarai me lisitaki. Nai walewale ni veiqaravi oqo, e dau gadrevi kina na veivakadonui ni taukei ni qele.

Na Wase e 17 (Section 17) ni lawa e vakamatatataki kina nai tini ni ka e dau vakayacori ni sa mai cava na lisi ni dua na tiki ni qele ka a biu taumada ena taudaku ni kovukovu ni bera ni lisitaki. Ena gauna ga e cava kina na lisi, ena suka lesu tale na tiki ni qele oya kina loma ni kovukovu.

Kevaka ena gadrevi me vakavou ni lisi se baci lisitaki tale, ia ena muria tale na gaunisala ga ka a muri taumada – oya me ra solia taumada nai taukei ni qele na nodra veivakadonui. ■

Matabose Ni Qele Maroroi ni iTaukei | iTaukei Ni Qele

Mo kila na tauyavutaki kei na cicivaki ni nomu bisinisi

E ratou a laki qarava e dua na vuli na vakaisilesi ni Matabose ka qaravi kemuni vakatabakidua nai taukei ni qele. E ratou vakatokai tiko na Landowners Affairs Officers ka ratou veiqaravi e Suva, Lautoka, Nadi, kei Labasa. Na vuli e a qaravi enai ka 26 kei na 27 ni Evereli ni yabaki oqo, 2022. Nai naki ni vuli oqo me vakarabailevutaki na nodra kila na lewe ni vuli me rawa ni ra laki veivakavulici talega ena duidui vanua era veiqaravi kina. Na vuli oqo e baleta na kena tauyavutaki ka cicivaki vakavinaka e dua na bisinisi se qai tauyavu vou, me rawa ni cau talega kina kena tarai cake na bula vakailavo ni noda vanua. E talei sara na lewe ni noke ni vuli ka vuqa sara na ka e rawa ni vukeyi keda nai taukei ni qele eda se navunavuci tiko meda qarava eso nai tuvatuva ni cicivaki bisinisi, vakauasivi ena kena vakayagataki na noda qele kei na kenai lavo ni lisi. Meda vulica mada e vica na veika oqo ka rawa ni vukeyi keda:

Mo Rai Yawa (Visioning)

- Nai matai saraga ni kalawa ni bera ni tauyavutaki e dua na bisinisi, e dodonu me ra kila:
- Na cava na vuna e tauyavu kina e dua na bisinisi
- Na levu ni ka e na rawa mai kina
- Nai naki ni bisinisi kei na veika ena yaco ena gauna mai muri
- Na veika e vaqacotaka na bisinisi kei na veika e vakaluluqataka na qaravi ni bisinisi
- Na veika e rawa ni coka se yavalata na bisinisi ena veisiga ni mataka

Tekivutaki ni Bisinisi

- Ni tekivutaki e dua na bisinisi, ena gadrevi kina:
- Na kila (skills)
- Nai lavo
- Na veivuke
- Nai yaya e veiganiti kaya na mataqali bisinisi ko via tauyavutaka
- Na qele kei
- Na laiseni

E so na ka bibi me dau nanumi:

- Na veiqati se na veisisivi vakabisinisi
- Na cava e matalia se duidui kina na nomu bisinisi
- Mo kilai ira vakavinaka o ira ena na vakayagataka na nomu voli se na nomu veiqaravi
- Mo kila vakavinaka talega na cava o via maketetaka tiko.

Na Tuvatuva Ka

Oqo e yavu tudei ni bula balavu ni dua na bisinisi. Kevaka ena sega ni dau qaravi vakavinaka na na tuvatuva ka, ena dau lusi walega na sasaga ka sega tu ni vakabetena. E dau rawa talega ni vakavuna na veileti kei na veicati ka so e dau tini sara kina ena liga ni lawa. Oya e rui bibi kina meda dau tuvatuva ka vakavinaka, vakamatau.

Eso nai Walewale Vovou e rawa ni Vukeyi Iko

E tiko oqo era eso nai walewale ni qaravi bisinisi e rawa ni vukeyi iko ena nomu raica rawa na leqa ka walia me rawa ni talave cake tikoga nai vakatagedegede ni nomu bisinisi. Nai walewale oqo e vakatokai tiko na SCAMPER:

S	Substitute	Vakaisosomitaka – kevaka o sa kila ni dua nai walewale e sa tadre tiko, vakaisosomitaka ena dua nai walewale o nanuma ni na vinaka cake.
C	Combine	Rawa ni ko umana vata e vica nai walewale o nanuma ni na vinaka kevaka e ratou taurivaki vata.
A	Adapt	Kakavaki kina so nai walewale ni veiqaravi vovou era dau basika mai.
M	Modify	Veisautaka vakalailai nai walewale ni veiqaravi kevaka o sa raica ni sa vaka e tatao tiko
P	Put to another use	E rawa ni laki vakayagataki tale ena dua tale na tiki ni veiqaravi, kevaka e sa sega sara tiko ni taucoko na veika a nakiti taumada kina.
E	Eliminate	Kevaka e sa sega tiko ni yaga, ia me sa tagutuvi se kau laivi.
R	Replace	Vakaisosomitaka ena dua tale na kena e vinaka cake.

Na Vuli kei na Veituberi

Na vuli kei na veituberi ena yavu vakabisinisi e dua na yavu bibi ni kena tarai cake na matua ni veiqaravi ena buturara ni bisinisi. Dau veitokani vakavinaka kei ira era kena dau ena cicivaki bisinisi me rawa ni ko vulica mai kina e vuqa sara na ka. Ena vukeya na nomu vakayalomatutaki vakabisinisi ka vakatorocaketaka na nomu rawa ka.

Oqo e vica ga nai vakasala e rawa ni vukeyi keda nai taukei ni qele ena noda tuvatuva ka vakabisinisi ena noda veimataqali se veitokatoka. Sa nuitaki ni da na katona ka vakadamurimuria se vakatovototaka e vica na veika e sa toqai koto oqo. Meda qai kalougata tiko ka vuavuai ena noda qaravi bisinisi vakaitaukei. ■

Bose ka me rogoci ka wali na veika baleta na qele

Era maqusa na vakaillesilesi ni Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) ena veiyasai Viti me vakayaco bose kei na veivakararamataki ena veikorokoro kei na veitikitiko ena veiyasai Viti. Oqo me rawa ni dau rogoci kina na nodra kudru kei na kauwai na lewenivanua me baleta na veika e vauca na qele vakaitaukei. Me dau rogoci vakakina na veika baleta na lisi kei na kena qaravi.

Na bose vakaoqo e dau gaunisala vinaka talega vei iratou na dauniveiqaravi ni TLTB me ratou dau veivakararamataki ena so nai ulutaga bibi sara ka dau tarogi wasoma tu mai vei ira na lewenivanua. E dau gauna talega ni nodratou saumi taro ka wali vakakina e vuqa sara na leqa era dau sotava tu o ira era lisi ka vakakina o ira nai taukei ni qele.

Ena loma ni vica na vula sa oti oqo, e levu sara na bose ka vakaoqo e a vakayacori. E toka era oqo eso na vanua ka sa vakayacori oti kina na bose ka vakaoqo:

<i>Wasewase e Loma kei na Tokalau (Central Eastern)</i>	<i>Vualiku ni MuaiRa (North West)</i>	<i>Ceva ni MuaiRa (South West)</i>	<i>Vualiku (North)</i>
<i>Vunimono, Nausori</i>	<i>Koronubu, Ba</i>	<i>Naduri, Valley Rd, Sigatoka</i>	<i>Solove, Wailevu, Macuata</i>
<i>Veivatuloa, Namosi</i>	<i>Veisaru, Ba</i>	<i>Lomawai, Nadroga</i>	
	<i>Wanivoce, Tavua</i>	<i>Cuvu, Nadroga</i>	<i>Coqeloa, Labasa</i>
	<i>Vitivanua, Naseyani</i>		<i>Dreketi</i>
	<i>Vaivai, Lautoka</i>		<i>Wainikoro, Nadogo</i>
	<i>Saru, Lautoka</i>		<i>Lagalaga Primary School</i>
	<i>Naviago, Lautoka</i>		

E vica toka nai naki lelevu ni kena vakayacori na bose ka vakaoqo:

- Me rogoci na kudru, kauwai kei na vakatataro ni veika me baleta na qele vakaitaukei; ka vakakina na lisi kei na kena veiqaravi.
- Me vakatututaki ka vakasavui nai tukutuku ni veivakatoroicaketaki ni matanitu ena qele vakaitaukei.
- Me vaitalanoataki na lisi ka ra sa na mai cava tiko ena dua na gauna lekaleka mai oqo ka wali vakakina na veileti sa tu makawa tu mai ena dua na gauna balavu.
- Veitalanoataki na kena saumi vakamalua na dina sa tu dede tu.
- Veivakararamataki ka soli nai vakasala ena vuku ni lisi vovou, dikevi ni rede, soveyataki ni qele, tokitaki ni dua na lisi, makataki ni yalayala, veiletitaki ni yalayala kei na veika tale eso.
- Saumi na nodra vakatataro nai taukei ni qele ena vuku ni nodra qele e lisitaki tu kai na kenai lavo ni lisi.
- Vakasalataki nai taukei ni qele me baleta na qele kovu, qele e biu ena taudaku ni kovukovu, kei na qele ni mataqali kawaboko.
- Vakasokumuni eso nai tukutuku e rawa ni vukea na kena vakavinakataki cake na veiqaravi ni Matabose.
- Vakamatatataki eso nai walewale ni veiqaravi ni Matabose me salavata kei na veiveisau ni lawa vovou e sa taurivaki tiko.

Na bose ka vakaoqo, ena vakayacori tiko me yacova ni cava na yabaki oqo 2022. Kevaka e sa vakasavui yani nai tukutuku ni na vakayacori e dua na bose vakaoqo ena vanua ko vakaitikitiko kina se tiko voleka kina, ni yalo vinaka, ni guta mo ni tiko kina. E vuqa sara na ka vinaka ena vakamatatataki kina, ka gauna vinaka ni veitalanoa kei iratou na nomuni dauniveiqaravi ena TLTB. ■

Ni kawaboko e dua na Mataqali

Oqo nai walewale ni veiqaravi e dau vakayacori ni sa dau kawaboko e dua na Mataqali.

Kevaka e sa tiko na vakanananu ni ra sa kawaboko kece na lewe ni dua na mataqali, e rawa ni volai mai e dua nai vola kina Vale ni Volavola ni Yasana se ki vei iratou na Tabana ni Veitarogi Vanua me vakaraitaki mai kina na tikina oqo. Na Tabana ni Veitarogivanua ena qai vakadeitaka na kena sa kawaboko na mataqali ena kena vakadinadinataki ni ra sa mate kece o ira na lewe ni mataqali era a volai tu enai vola ni kawabula. Na Tabana ni Veitarogi Vanua e sa na qai vola mai vakaivola kina TLTB ni sa kawaboko kece ko ira na lewe ni dua na Mataqali ka vakakina nai tukutuku ni qele era taukena.

Na TLTB me na qai vakarautaka e dua nai tukutuku ka me tabaki ena Fiji Government Gazette ka vakakina ena niusiveva. Nai vola tukutuku oqo e dau vakatokai tiko na Extinction notice. E dau soli e tolu na vula mai na siga e tabaki kina na notisi, kevaka e dua e via saqata se vakacala nai tukutuku ka sa tabaki oqo. Kevaka e dua e saqata se vakacala nai tukutuku e tabaki oqo, e tiko vua na dodonu me volavola ki na vale ni volavola ni Yasana se ki vei iratou na Tabana ni Veitarogi Vanua ka vakatututaka kina na nona ile ni sega ni dodonu nai tukutuku ka a tabaki oqo. Ia kevaka e sega ni dua e saqata nai tukutuku ena loma ni tolu na vula, sa na qai tomana na Matabose ni Qele Maroroi na cakacaka ni veivakaqai se na Reserve sitting me vakasokumuni nai tukutuku me rawa ni qai vakataulewataki na mataqali, tokatoka se yavusa e sa na vagolei kina nai wasewase ni qele ka sa mai kawaboko na mataqali ka a taukena taumada.

Ni sa oti e tolu na vula na kena tabaki na Extinction Notice, sa na vakavakarau sara na Tabana ni Qele Qovu ena loma ni Matabose ni Qele Maroroi, me vakayacori na Reserve Sitting. Ai matai ni kalawa, oya me tabaki mada ena Niusiveva na notisi ni mataveivakaqai oqo se na Reserve sitting ni vo toka e 14 na siga me laki vakayacori na bose. Ena gauna vata oqo, ena vakau talega nai tukutuku ni bose kivei ira na Roko Tui ena veivale ni volavola ni Yasana, ka na laki qaravi ena nodra Yasana na bose vakaqo.

Ni sa tadu yani kina koro, na Reserves Commissioner se na Komisina ni Qele Kovu, kei na nona mata timi, ena dau wasei 2 tiko nai wasewase ni bose. Nai matai ni kenai wasewase – oya na kena dau wiliki vei ira na lewe ni bose nai vola tukutuku ni qele ni mataqali ka ra sa mai kawaboko toka oqo na lewena. E na dau soli na gauna ni vosa se soli vakasama vei ira na lewe ni bose. E sa na qai digitaki vakakina na mata kei nai vakadinadina me rau na vosa bubului enai ka rua ni wasewase ni bose. Nai ka rua ni wasewase ni bose, e vaka toka me gauna vakatabui ka gauna bibi. E dau tekivutaki saraga ena kaci nei Turaga ni Koro me vakadigalu na vanua ni sa vakarau me qaravi na cakacaka bibi ni vosa bubului.

E rau sa na qai vosa bubului na Mata kei na nonai vakadinadina ena matadrau na Roko Tui kei na Komisina ni Qele Kovu; ka ra vakadinadina vakakina o ira era dabe tiko ena loma ni vale ni bose. Oqo e dua na cakacaka vakatabui ka ni vakayagataki kina nai Vola Tabu. Ni sa qaravi oti nai tavi bibi oqo, sa na qai kaci tale o Turaga ni Koro ni sa mai vakacavari na bose. Sa qaravi oti mai nai tavi oqo, e ratou sa na qai mai biuta vata na nodratou vakatutu na Reserves Commissioner me veiganiti kei nai tukutuku ka vakasokumuni mai. Na vakatutu oqo e sa nai qai vakatututaki cake ki vua na Vu ni Lewa ni bera ni qai laki vakataulewa kina na Matabose e cake ni TLTB. Na vakataulewa e vakayacora mai na Matabose e cake e sa na qai mai tabaki ena Fiji Government Gazette.

Ni sa tabaki oti, sa na tarava sara mai na kena veisautaki nai tukutuku e tiko ena Register of iTaukei Land (RTL) Order ni bera ni vakau lesu tale na RTL Order kivei iratou na Tabana ni Veitarogi Vanua me ratou laki veisautaka ka vakadeitaka nai tukutuku ka sa vakadeitaki yani oqo mai vei iratou na Matabose e cake ni TLTB. Ni sa vakacavari kece oqo, sa na qai volai tale mai nai vola ni veivakadeitaki mai na Veitarogi Vanua kina TLTB ni sa qaravi oti na tiki ni veiqaravi oqo. Na TLTB sa na qai volavola ki vua na Roko Tui kei koya ka a tiko na nonai le kina qele ni mataqali ka sa mai kawaboko oya o ira na lewena, me vakasavui kina na vakataulewa ni Matabose ni Qele Maroroi. Sa nuitaki ni sa matata sara vei keda e vuqa na veika ka a dau buwawa taumada tu.

Ia kevaka e tiko tale eso na na nomu vakatataro, sikova na mona livaliva na www.tltb.com.fj se siko ena dua na vale ni volavola ni TLTB ko voleka kina; se sikova na Tabana ni Qele Kovu ena vale ni volavola levu e Suva. ■

Vale ni Volavola

Suva
TLTB Building, 431 Victoria Parade
P.O Box 116, Suva.
T: (679) 331 2733

Nausori
Level 2, Jiwambhai Complex
Ross Street, Nausori.
T: (679) 347 7315

Korovou
1st Floor, Waimaro Circuit Building
Main Street, Korovou.
T: (679) 334 0130

Rakiraki
Shop 1, George Shiu Raj Building
FSC Road, Rakiraki.
T: (679) 669 4120

Ba
1st Floor, Tower Building
Ganga Singh Street, Ba
T: 667 0255

Lautoka
Level 1, Khans Complex
10 Mana Street P.O Box 73, Lautoka.
T: (679) 666 1176

Nadi
Level 1, Airport Central Complex
Namaka, Private Mail Bag, Nadi
Airport.
T: (679) 672 3771

Sigatoka
1st Floor, Keasuna Complex
Sigatoka.
T: (679) 650 0696

Labasa
Level 1, TISI Sangam Building
Nasekula Road, P.O Box 32, Labasa.
T: (679) 881 1122

Savusavu
1st Floor, Planters House
Main Street, Savusavu.
T: (679) 885 1101